

OVERFLØDIGE MENNESKER

© Lars Rasmussen 2014

Det sker, at en gruppe mennesker bliver overflødige, enten brat ved et dekret eller indenfor et kortere eller længere tidsrum som følge af politiske, religiøse eller kulturelle forandringer eller af den teknologiske udvikling.

For tusind år siden gik folk rundt i dette land og klagede over, at der ikke mere var nogen, der ville have hugget runesten. De var dog ellers de flotteste og mest bestandige mindesmærker, nogen kunne ønske sig. Runeristernes klage førte ikke til noget; deres kunst uddøde som følge af et kulturskifte, og mange af deres værker er siden respektløst blevet hugget op. Vi har bevaret navnene på enkelte af disse mestre; først og fremmest Ravnunge-Tue, der har efterladt sig fire sten i det jyske, som er bevaret til vor tid. På to af dem gør han sig til af at have rejst højen over dronning Thyra, hvormed han formodentlig sigter til Thyra Danebod. En ærværdig mand, og en af de sidste, der beherskede en fornem kunstart.

Runestenene blev glemt. For femhundrede år siden gik folk i stedet rundt og beklagede sig over, at ingen længere ville have lavet illuminerede pergamenthåndskrifter, blot fordi en idiot ved navn Gutenberg havde opfundet noget bras, der hed bogtrykkerkunsten, og som gjorde alle bøger ensartede og uskønne. Ej heller disse protester formåede at standse udviklingen. I dag, fem hundrede år efter, bekymrer folk sig så over, at den trykte bog måske vil forsvinde, og at bogtrykkere, bogbindere, bibliotekarer og boghandlere vil blive overflødige. Måske er det ikke forkert at gætte på, at om femhundrede år vil alverdens computernørder gå rundt og beklage sig over, at computere, med alt hvad dertil hører, er ved at blive overflødiggjort af en eller anden teknologi, som vi i dag ikke kan fantasere om.

Sådan er udviklingen. Vi har alle inden for de sidste tredive år set for eksempel telegrafister, typografer og litografer blive overflødiggjort. Jeg vil her skrive om et udvalg af spændende menneskegrupper, der til forskellige tider og i forskellige kulturer er blevet dømt overflødige.

BERSÆRKERNE

Kristendommens indførelse gjorde det ikke bare af med runeristerne, men også blótpræsterne, vølverne og bersærkerne. Mon der overhovedet er nogen af de danske mænd og drenge, der bærer navne som Bjørn og Ulf, der er klar over, at deres navne rummer mindet om en måske over tusind år lang storhedsperiode i Nordeuropas historie, hvor kernen i vore hærenheder udgjordes af krigere, der skabte skræk ved deres vilde fremfærd, og som gik under navnet bersærker? Og hvor mange, der bruger udtrykket "at gå bersærk" har nogen ide om, hvad der egentlig menes dermed?

Betydningen af ordet bersærk diskuteres stadig. Det menes enten at betyde "bar særk", hvilket skal sigte til, at de pågældende krigere kæmpede uden rustning, en udlægning, der optræder allerede hos Snorre Sturlasson, eller "bjørnesærk", hvilket skulle betyde, at de i stedet for brynjer var iført bjørneskind. Den første udlægning understøttes af en del afbildninger, blandt andet på det ene guldhorn, af væbnede krigere, der synes halvnøgne, samt af en oplysning hos den græske historieskriver Prokopius om, at herulerne, en dansk stamme, der forlod deres hjemegn i 200-tallet e.v.t., og hvis mænd optrådte som lejesoldater vidt om i både Europa og Orienten, kæmpede uden skjold og rustning.

Men uanset påklædningen kendetegnedes bersærkerne først og fremmest af deres utrolige vildskab. Selvom man i dag er tilbøjelig til kun at bruge ordet i forbindelse med vikingerne, kan fænomenet have eksisteret helt tilbage til før vor tidsregnings begyndelse. Den romerske digter Lucan (39 - 65 e.v.t.) omtalte fænomenet *furor teutonicus*, det teutonske raseri, som måske sigter til bersærkerang. Teutonerne var en tysk stamme, som sidenhen har givet navn til nationen Deutschland, og som havde tilføjet romerne et par nederlag år 113 og 115 f.v.t., og som måske stod bag den romerske hærs største nederlag nogensinde, i Teutoburgerskoven år 9 e.v.t.

Kilderne til den germanske oldtid er spinkle. Som Tacitus skriver i sit værk *Germania*, gav germanerne sig ikke af med at nedskrive deres historie; den mindedes man i digte og sange. Mange af disse må have handlet om bersærkernes bedrifter. Vor viden om fænomenet stammer derfor stort set udelukkende fra bersærkervæsenets sidste tid, hvor sagaerne blandt andet fortæller, at bersærker ofte optrådte i grupper på tolv som en central enhed i høvdingenes horder. En opremsning hos Saxo af navnene i en sådan gruppe, hvor alle hedder noget med bjørn, tyder på, at de fik et nyt navn i forbindelse med deres optagelse som bersærker. Ud over deres enorme styrke tillagdes de usårlighed overfor både ild og våben.

Hvad enten ber betyder bar eller bjørn, associeredes bersærkerne med vilde dyr og angreb altid under vild hulen. En særskilt gruppe optrådte i ulveskindsdragter og blev kaldt ulfhediner. Hedin betyder dragt eller specifikt kofte. De omtales blandt andet som en central del af Harald Hårfagers hær. Der findes flere afbildninger af dem, og de har formodentlig været en af de talrigeste bersærkerformer. Desuden findes der enkelte referencer til enheder af mår- og høgekrigere.

Selvom han taler om hundehoveder, må det være bersærker eller ulfhediner, den italienske historiker Paulus Diaconus kort før år 800 skriver om i sit værk *Langobardernes Historie*. Efter at have beskrevet, hvorledes langobarderne, en stamme af langskæggede Odinsdyrkere - ikke identisk med herulerne - var draget ud fra Skandinavien, fortæller han nemlig: "De foregav, at de i deres Lejr havde Kynokefaler, det vil sige Mennesker med Hundehoveder; de udsprede blandt Fjenderne, at disse Væsener var haardnakkede i Krig og vilde have Menneskeblod at drikke, saa de endog drak deres eget Blod, hvis de ikke kunde faa fat paa Fjender."

Bersærkerang er et pludseligt raseri. Hvor nyttigt dette end kan være i et slag, må det nødvendigvis administreres med en vis disciplin; udbruddet må hverken komme for tidligt eller for sent. Hvordan dette sikredes, ved man ikke. Snorre skriver kun i *Ynglingesaga*, at bersærkerangen indgydes af Odin, og nærmere kan man ikke komme det. Det er en udbredt myte, at bersærkernes vildskab fremmedes af indtagelse af rød fluesvamp; denne svamps virksomme stoffer kan afhængigt af dosis og andre omstændigheder lejlighedsvis skabe stor kropslig og sjælelig uro, men ikke aggression, og er generelt tværtimod af beroligende art, så dens association med bersærkerang er formodentlig en misforståelse. Mange hundrede år senere rapporteredes det dog, at Karl XII's soldater forud for et slag søgte at styrke sig ved at spise fluesvamp.

Desværre er der ikke bevaret nogen detaljerede beretninger om bersærkernes indsats i vikingehærene og de forudgående jernalderhære. Deres bedrifter blev som sagt besunget, ikke nedskrevet, og sangene er gået tabt, på nær en enkelt, der desværre handler om et af deres nederlag, idet hovedpersonen i Grettes saga på vers gør sig til af at have slået tolv trætte og berusede bersærker ihjel. Afviklingen af vikingehærene findes heller ikke beskrevet, men det må have været hårdt for bersærkerne at blive overflødiggjorte. Det

var religionsskiftet, der gav dem dødsstødet. Bersærkerang er i sig selv svært forenelig med den kristne tro, og dens udøvere var ydermere ihærdige Odinsdyrkere. Selve navnet Odin, hvis ældst kendte form lyder Wotanaz, kommer af glosen wut, der netop betyder raseri, og oversættes af Adam af Bremen til det latinske ord *furor*, den glose der som nævnt allerede tusind år tidligere muligvis blev brugt til at betegne netop bersærkerangen. Et andet af Odins halvhundrede navne var Ygg, der betyder rædsel. Selvom en mand som Snorre Sturlasson i sine skrifter afslører stor interesse og respekt for Odinskikkelsen, blev netop denne germanske gud af de kristne med god grund udlagt som en inkarnation af djævelen.

Hvordan lægger man en sjælden egenskab som bersærkerang bag sig? Sagaerne rummer spredte passager om de sidste bersærker, der ikke længere var medlemmer af hærenheder, men som udøvede individuel, spontan og ukontrolleret bersærkerang. De kan minde om Japans herreløse samuraier. I den nye udgave af islændingesagaerne hedder det bl.a.: "Når de blev vrede, gik de bersærkerang, og det menneskelige forlod dem. Så var de gale som hunde og frygtede hverken ild eller jern. Til hverdag var de omgængelige, hvis man ikke kom dem på tværs, men de opførte sig yderst besynderligt, hvis noget ikke gik efter deres vilje." (Øboernes saga; 25). I en anden saga optræder et rørende eksempel på en bersærks selvbebrejdelse: "Tore sagde, at han selv var den mindst betydelige [af et brødrepår, LR], "fordi jeg går bersærkerang, når jeg allermindst ønsker det. Jeg ville ønske, bror, at du kunne gøre noget ved det.""(Vandsdølernes saga; 37). Tore får senere i samme kapitel en fostersøn, og, hedder det, "Bersærkerangen plagede aldrig mere Tore."

Bersærkerne var altså brat reduceret fra værdifulde elitekrigere til sociale udskud. I henhold til den tidlige islandske lovsamling, som lidt pudsigt hedder Grågå, stod de resterende bersærker til landsforvisning. Sådant endte altså et spændende aspekt af den oldgermanske kultur, som vi herhjemme havde været en del af gennem hele jernalderen, men i hvis afsluttende storhedsepoke vi som vikinger havde spillet hovedrollen.

Samtidig med afviklingen af bersærkeræsenet blev en anden betydningsfuld menneskegruppe, skjaldene, overflødiggjort; de havde som sagt blandt andet spillet en vigtig rolle ved i deres heltekvad at sikre mindet om centrale episoder af de germanske stammers historie. En enkelt brudstykkevis bevaret tekst, det angelsaksiske kvad *Slaget ved Maldon*, giver et indtryk af, hvordan deres digtning har taget sig ud. Et andet, dybt personligt angelsaksisk kvad, *Deor*, giver et melankolsk billede af, hvordan skjalden Deor (Rådyret) oplevede netop det at blive overflødiggjort - ganske vist ikke som følge af et kulturskifte, men ved at blive erstattet af en rival.

En tredje germansk menneskegruppe, som kristendommen nok overflødiggjorde, men som muligvis alligevel fik en spændende og dramatisk efterhistorie, er vølverne, oldtidens spåkvinder. Ligesom bersærkerne kan de have haft rod helt tilbage i den ældre jernalder; i hvert fald omtaler Tacitus germanske spåkvinder i sit værk *Germania* fra omkring år 100 e.v.t. Der er fra flere sider fremsat den teori, at vølverne overlevede kristendommens indførelse og udviklede sig til middelalderens hekse. Deres vigtigste redskab, staven, som de blandt andet kunne bruge til foretage magiske ridt på, skulle være oprindelsen til heksekosten. Fundet af et helt arsenal af bulmeurtsfrø i en vølvegrav ved vikingeborgen Fyrkat understøtter teorien - bulmeurt blev netop brugt af middelalderens hekse. Hvis vølverne vitterlig er heksenes forgængere, står vi med et godt eksempel på, hvordan en gruppe oprindeligt højagtet og betydningsfulde mennesker kan blive marginaliseret og sluttelig udsat for had og forfølgelse som følge af en kulturelt betinget overflødiggørelse.

GRÅBRØDRENE

Pax et bonum! hilste gråbrødrene hinanden. Deres forbilleder var Jesus og Frans af Assisi, og de var i et og alt bersærkernes modsætning. I 1520erne, fem hundrede år efter at bersærkerne blev overflødige, var det imidlertid gråbrødrenes tur til at opleve en tilsvarende skæbne. Et samtidigt latinsk samleværk om de danske gråbrødreklostres skæbne er bevaret og udgivet i oversættelse under titlen *Krøniken om gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*. I udgiveren Henning Heilesens indledning tales der nok om "de fattige munke", men derefter hedder det: "Deres kirker var desuden fulde af kostbarheder [...]". Der findes ligefrem eksempler på, at abbederne truede folk med banstråler for at få dem til at testamentere deres formuer til klostrene. Vi møder her en af kristendommens store forbandelser: hykleriet. Gråbrødrene kaldte sig tiggermunke, men var reelt travlt beskæftiget med at hobe rigdomme op. I årene op til reformationen var brødrene splittet i to fraktioner, der netop stredes om, hvor tungt man skulle tage ordenens fattigdomskrav. Der er grunde nok til, at protestanterne tog hårdt fat. I 1532, fire år før protestantismens officielle indførelse, var 19 af de 26 danske gråbrødreklostre revet ned, heriblandt det, ovenpå hvis ruiner jeg står og skriver denne artikel. Gråbrødrekroniken rummer desværre ikke oplysninger om netop det københavnske klostres skæbne. 1537 blev gråbrødreordenen opløst ved lov.

Gråbrødrene havde egentlig været afholdte og respekterede folk, der drev hospitalsvirksomhed og stod for en god del af landets fattigforsorg, men med eet blev munkene udsat for smædesange, indespærring, udsultning, plyndringer, stenkastning og andre former for voldelige overfald, der resulterede i mindst to brødres død. Nedrivningen af klostrene spredte gråbrødrene for alle vinde. En enkelt dansk munk, Villads eller Wilhadus, blev torteret og hængt i Holland og senere kanoniseret. En anden, bror Jacob, kendt fra Henrik Stangerups roman, endte som missionær i Mexico, mens en bror Peder sad i Roskilde og forsøgte at skrive både ordenens og kongerigets historie. Nogle forhenværende brødre nedsatte sig som håndværkere, idet de gjorde brug af færdigheder, de havde tilegnet sig i klostrene, andre blev genintegrerede i de familier, de havde forladt, og gjorde sig nyttige i husstandene; nogle opgav vel kyskhedsløftet og endte som familiefædre. Selvom gråbrødrekroniken lægger vægt på brødrenes standhaftighed, resignerede en del og blev protestantiske præster. Et betragteligt antal die-hards måtte se sig henvist til betleri, hvilket ganske vist hele tiden havde været en del af deres levevis, men, som det fremgår af omtalen af deres ophobede velstand, måske til dels på skrømt. Datidens korte levetid taget i betragtning har det formodentlig kun drejet sig et eller to tiår, før skaren af gråbrødre var død og glemt. Historieskriveren bror Peder, der i dag gerne refereres til som Peder Olsen, levede dog til 1570. Det lykkedes ham aldrig at færdiggøre sine stort planlagte værker, men det materiale, han med stor flid nåede at indsamle, er bevaret.

LUDERNE

Kulturer opstår, kulturer blandes, og kulturer går under. Det er en uafbrudt kværnen, hvorunder der til stadighed overflødiggøres visse befolkningsgrupper, mens andre restitueres. Luderne er en sådan gruppe, der særligt har været udsat for tidernes omskiftning; den stadige vekslen mellem frisind og bornethed har gennem årtusinder tumlet rundt med dem. Til tider har de haft status af tempeltjenerinder, til andre tider af udskud.

Da reformationen havde gjort kål på gråbrødrene og de andre munke- og nonneordener, tog man fat på luderne. Gennem tiderne har en del kvinder stået overfor det valg at blive enten nonner eller ludere, og da afskaffelsen af nonneklostrene lukkede endeligt for den ene mulighed, kan det forekomme urimeligt straks også at ville lukke for den anden. Kirken indledte imidlertid et voldsomt angreb mod luderne, der ikke bundede i, at protestanter havde højere kønsmoral end katolikker, men at syfilis havde bredt sig til landet,

og at man var opmærksom på ludernes rolle i sygdommens spredning. Morten Luther havde i den anledning kaldt dem for mordersker. Selvom man gik hårdt til værks overfor gadens kvinder, med blandt andet offentlig piskning og halshugning, så var de sværere at få bugt med end munkene og nonnerne. De er her som bekendt den dag i dag og trives som aldrig før i den moderne verden, der ellers har formået at overflødiggøre og afskaffe andre sejlivede mennesketyper som eunukker og haremskvinder. Samtidigt med, at det tusindårgamle eunukvæsen afskaffedes i Kina, og serailerne lukkede i Mellemøsten, blev bordeldrift forbudt i talrige lande, blandt andet Danmark - men til ingen nytte. Prostitution er i de senere år med held blevet legaliseret i Holland og Tyskland og New Zealand. Herhjemme trives den så bravt, at snerper i Norge og Sverige har kaldt Danmark for Nordens bordel. Ludernes sejlivethed viser, at det ikke er nok, at myndighederne erklærer en gruppe mennesker for uønsket og forfølger dem med alle midler. Det er helt andre faktorer, der afgør, om de virkelig er overflødige.

SAMURAIERNE

Samuraierne var en japansk krigerkaste, der var under dannelselse samtidig med, at vikingekulturen kulminerede herhjemme. Samuraierne var en hovedfaktor i Japans historie i omtrent tusind år; en periode der var præget af lange og blodige krige, men som også frembragte et utroligt væld af enestående åndsprodukter, litterære, filosofiske, kunstneriske og arkitektoniske.

I 1200-tallet bredte zenbuddhismen sig fra Kina til Japan, hvor samuraierne hilste den velkommen og øjeblikkelig ophøjede den til deres livsfilosofi; det var, som om de kun havde ventet på at få tilføjet dette mentale grundlag, der skulle få samme betydning for dem, som Odinkulten havde haft for vikingerne. Det er vanskeligt at forstå, at buddhismen, som er en fredsfilosofi, skulle kunne bruges til at legitimere en voldskultur, men samuraierne så noget andet i zen, end vor tids lænestolsbuddhister. Krig var en del af datidens virkelighed, og enhver vidste, at hvis man opgav den uafbrudte krigsførelse, ville man blive slatten og snart væltet omkuld. Det var derfor ikke buddhismens fredsbudskab, der vandt samuraierne for den nye lære, men dens fremstilling af livet som en illusion.

Samuraierne havde brug for en livsfilosofi, der indebar et rationelt syn på døden. De tog derfor beredvilligt til sig den buddhistiske grundopfattelse, at livet er illusorisk, og at døden bør tolkes positivt som den endelige ophævelse af tilværelsens gennemgribende illusion. De samme forestillinger blev lagt til grund for den gryende japanske æstetik, der snart kom til at præge alle aspekter af livet i øriget samt alle kunstarter, nemlig dyrkelsen af forfaldet og det flygtige. Krigsførelse var kun et enkelt aspekt af samuraitilværelsen. De ypperste samuraier var æsteter, digtere, kunstnere, kalligrafer, tænkere.

Præcis på samme måde som zen kom til at præge samuraikulturen, havde Odin stået for alle de vigtigste sider af vikingens åndsliv. Han var gud for krig, digtekunst, visdom, skrift, druk, vandretræng, spådomskunst, magi og åndemaneri, og personificerede dermed temaer, der ikke blot var centrale for vikingerne, men også for samuraierne. Som krigsgud stod han som sagt for bersærkergangen, der havde en japansk parallel i begrebet *shiniguru*: at kaste sig rasende frem og ikke lade sig standse af andet end døden. Præcis samtidig med, at japanerne bød zenbuddhismen velkommen, sad Snorre Sturlasson (1179-1241) imidlertid herhjemme og skrev Odins gravskrift. Det er først og fremmest i kraft af Snorres fascination af Odin og hans ønske om at nedfælde alt, hvad han vidste om denne døende gud, at vi har et detaljeret kendskab til den gamle alfader.

Betragter man udviklingen af den spændende japanske kultur fra zenbuddhismens indførelse til landets åbning overfor omverdenen i 1800-tallet og drager sammenligninger med vor hjemlige verden, må man inderligt beklage, at vi opgav vor selvstændige hedenske kultur med dens prægtige digtekunst, dens billedkunst og arkitekturen, hvis spor stadig kan ses i de skønne stavkirker, til fordel for den inderligt forlorne kristendom, hvis kardinaldyd aldrig har været andet end hykleri. Et blik på Japan viser os, hvor farverig en verden vi kunne have haft, hvis vi havde bevaret vores selvstændighed og holdt fast i alt det skønne, vi besad dengang. Død og ulykke hærgede, javist, men det har så sandelig også været tilfældet under kristendommens herredømme. Kristne stod bag pogromerne og inkquisitionens tortur og henrettelser, bag kolonialismen og slaveriet; kristne startede to verdenskrige og et utal andre krige; de opfandt atombomber, brintbomber og neutronbomber og utallige andre masseødelæggelsesvåben; apartheid, nazisme, fascisme og kommunisme er allesammen undertrykkende ideologier opstået i kristne lande, og kristne gejstlige har stået bag systematisk seksuel udnyttelse af menighedsmedlemmer, herunder børn. Man kan også nævne, at kristne står for en stor del af naturens ødelæggelse. Jeg er næppe den eneste, der har studset over, at jo mere folk prædiker fred og kærlighed, jo mere fortræd og ulykke synes de at skabe.

Hykleri var ikke samuraiernes problem. Gennem århundrederne perfektionerede de deres våbenkunst og deres kampteknik til et niveau langt over vikingernes. Ikke des mindre tog det under tredive år for samuraikulturen at opløses. Efter Japans åbning overfor omverdenen, tvunget i gang af den amerikanske Commandor Perry i 1854, blev samuraiklassens magt stækket. Samuraierne, der talte ikke færre end to millioner ud af en samlet japansk befolkning på tredive millioner, blev økonomisk udsultede, og deres privilegier blev inddraget, bl.a. retten til at gå med sværd og retten til at foretage vilkårlige henrettelser. Dødsstødet kom med indførelsen af en national hær efter vestligt forbillede i 1873. Få år efter blev samuraiklassen ved dekret opløst.

Det kom til et mislykket samuraioprør i 1877; en del samuraier begik selvmord, heriblandt oprørslederen Saigo Takamori, der ofte kaldes for den sidste samurai; andre gik med stor grundighed i gang med at nedrive deres borge (en del af de borge, der vises frem i dag, er small-scale rekonstruktioner). De fleste samuraier lod sig dog assimilere; nogle gik ind i den nyoprettede hær, hvor de havde gode forudsætninger for advancement, og landets politistyrke kom for en stor dels vedkommende også til at bestå af forhenværende samuraier. Atter andre gjorde brug af deres høje dannelsesniveaue til at gøre karriere i uddannelsessystemet eller statsadministrationen, og en del gik ind i politik. En verden var tabt, og japanerne begyndte, ligesom vikingerne havde gjort små tusind år før, at overtage eller i hvert fald imitere en fremmed kultur.

Det er vanskeligt at afgøre, om man eentydigt kan tolke Japans voldsomme militære aggression i første halvdel af det tyvende århundrede som en følge af amerikanernes krænkende tvangsåbning af landet. I en vis forstand kan militariseringen ses som en genoplivning af samuraikulturen, på samme måde som den tyske nazikultur, der udfoldede sig samtidig, såvel hvad æstetik og ideologi angår, kan ses som en genoplivning af den oldgermanske kultur. Om de rædsler og den ødelæggelse, der fulgte heraf, kunne have været undgået, hvis de to nationer havde holdt fast ved deres oprindelige kulturer, er svært at sige, men det er ikke umuligt at fortolke dem som de forfærdelige konsekvenser af, at to folkegrupper har følt sig tilsidesatte og overflødiggjorte.

TILBAGEVENDEN

Det er drøjt at blive dømt overflødig, men historien viser, at muligheden for de mest forbløffende comebacks står åben. Nazismen kan som sagt tolkes som en kort, men nok så intens genoplivning af den over tusind år gamle germanske kultur; oplysningstiden afskaffede astrologerne, men hvem kunne dengang have anet, at astrologerne i det sidste tiår af 1800-tallet skulle vende tilbage og i det tyvende århundrede, den mest intellektuelle periode menneskeheden har oplevet, opleve en storhedstid, der bedst kan sammenlignes med deres gyldne dage i det gamle Babylon? Da muslimerne med magt blev drevet ud af Spanien, kunne ingen, end ikke de selv, have forestillet sig, at de mange hundrede år senere skulle vende tilbage i mangedobbelt tal og endda med et realistisk håb om uden brug af våbenmagt at kolonisere hele det europæiske kontinent.

Muligheden for tilbagevenden står åben for enhver. Vil man af med folk, er det ikke nok at erklære dem for overflødige og smide dem ud - man må låse porten grundigt for dem.

* * * * *